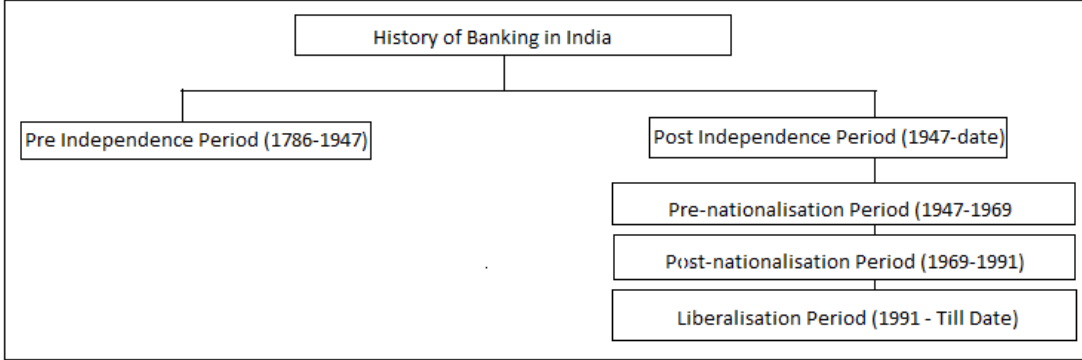

भारतातील बँकिंग क्षेत्र

बँकिंग हे "देशाच्या अर्थव्यवस्थेचा कणा" मानले जाते. देशातील वित्तीय क्षेत्रातून ७० टक्क्यांहून अधिक निधी वाहून जाण्यासाठी हा भाग जबाबदार असल्याने देशातील वित्तीय क्षेत्राचा हा सर्वात आघाडीचा भाग आहे.

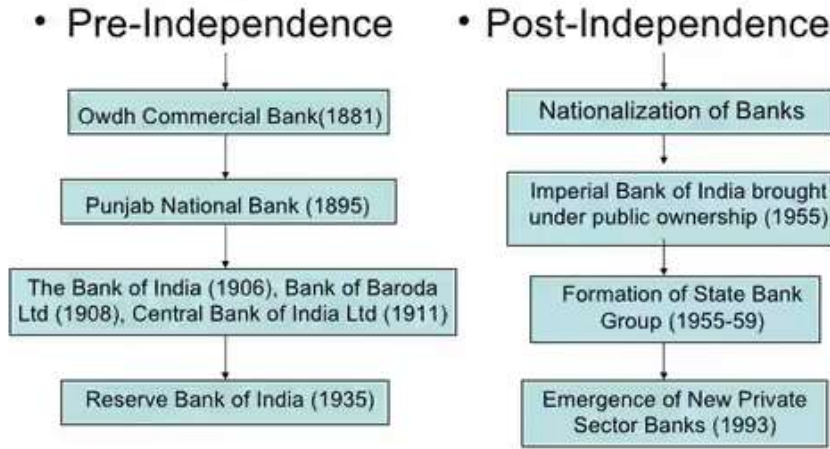
बँकिंग क्षेत्राचा विकास तीन टप्प्यात विभागला जाऊ शकतो:

- पहिला टप्पा: 1770 ते 1969 पर्यंत चाललेला प्रारंभिक टप्पा
- दुसरा टप्पा: राष्ट्रीयीकरणाचा टप्पा जो 1969 ते 1991 पर्यंत चालला
- तिसरा टप्पा: उदारीकरण किंवा बँकिंग क्षेत्रातील सुधारणांचा टप्पा जो 1991 मध्ये सुरू झाला आणि आजपर्यंत भरभराट होत आहे.

स्वातंत्र्यपूर्व काळ (1786-1947)

Evolution of Banking

- मोठ्या संख्येने (६०० हून अधिक) बँकांची उपस्थिती हे या टप्प्याचे वैशिष्ट्य आहे.
- १७७० मध्ये कलकत्ता (सध्याचे कोलकाता) येथे बँक ऑफ हिंदुस्थानच्या स्थापनेपासून भारतात बँकिंग प्रणालीसुरू झाली जी १८३२ मध्ये बंद पडली.

त्यानंतर अनेक बँका आल्या पण त्या यशस्वी झाल्या नाहीत:

- (१) जनरल बँक ऑफ इंडिया (१७८६-१७९१)

• (२) अवध कमर्शियल बँक (१८८१-१९५८) - पहिली व्यापारी बँक ऑफ इंडिया.
तर काही जण यशस्वी झाले आहेत आणि आताही नेतृत्व करत आहेत जसे की:

(१) अलाहाबाद बँक (इ.स. १८६५)

(२) पंजाब नॅशनल बँक (इ.स. १८९४, लाहोरमध्ये मुख्यालयासह)

(३) बँक ऑफ इंडिया (इ.स. १९०६)

(४) बँक ऑफ बडोदा (इ.स. १९०८)

(५) सेंट्रल बँक ऑफ इंडिया (इ.स. १९११)

- तर बँक ऑफ बंगाल (इ.स. १८०६), बँक ऑफ बॉम्बे (इ.स. १८४०), बँक ऑफ मद्रास (इ.स. १८४३) यांसारखे काही जण १९२१ मध्ये एकाच संस्थेत विलीन झाले, ज्याला इंपिरियल बँक ऑफ इंडिया म्हणून ओळखले जाऊ लागले.
- त्यानंतर १९५५ मध्ये इंपीरियल बँक ऑफ इंडियाचे 'स्टेट बँक ऑफ इंडिया' असे नामकरण करण्यात आले.
- एप्रिल १९३५ मध्ये हिल्टन यंग कमिशनच्या (१९२६ साली स्थापन झालेल्या) शिफारशीनुसार रिझर्व्ह बँक ऑफ इंडियाची स्थापना करण्यात आली.
- या काळात बहुतांश बँक आकाराने लहान होती आणि त्यात बुडणाऱ्या बँकांचे प्रमाण जास्त होते. त्यामुळे या बँकांवर जनतेचा विश्वास कमी असून ठेवी जमवाजमवही अत्यंत संथगतीने होत होती. लोक असंघटित क्षेत्रावर (सावकार आणि स्वदेशी बँकर्स) विसंबून राहिले.

स्वातंत्र्योत्तर काळ (1947-1991)

ढोबळमानाने या टप्प्याचे मुख्य वैशिष्ट्य म्हणजे बँकेचे राष्ट्रीयीकरण होय.

आर्थिक नियोजनाच्या दृष्टिकोनातून राष्ट्रीयीकरण हा एक प्रभावी उपाय म्हणून उदयास आला.

भारतात राष्ट्रीयीकरणाची गरज :

- बँका बहुधा मोठमोठे उद्योग, मोठी व्यावसायिक घरे यांच्या गरजा भागवत असत.
- कृषी, लघुउद्योग, निर्यात अशी क्षेत्रे मागे पडत होती.
- गरीब जनतेचे सावकारांकडून शोषण होत राहिले.

यानंतर सन 1949, 1 जानेवारी रोजी रिझर्व्ह बँकेचे राष्ट्रीयीकरण करण्यात आले.

१९ जुलै १९६९ रोजी चौदा व्यावसायिक बँकांचे राष्ट्रीयीकरण करण्यात आले. १९६९ मध्ये श्रीमती इंदिरा गांधी भारताच्या पंतप्रधान होत्या.

खालील बँकांचे राष्ट्रीयीकरण करण्यात आले आहे:

1. सेंट्रल बँक ऑफ इंडिया
2. बँक ऑफ इंडिया
3. पंजाब नॅशनल बँक
4. बँक ऑफ बडोदा
5. युनायटेड कमर्शियल बँक
6. कॅनरा बँक
7. देना बँक
8. युनायटेड बँक

9. सिंडिकेट बँक
10. अलाहाबाद बँक
11. इंडियन बँक
12. युनियन बँक ऑफ इंडिया
13. बँक ऑफ महाराष्ट्र
14. इंडियन ओव्हरसीज बँक

एप्रिल 1980 मध्ये आणखी सहा व्यावसायिक बँकांचे राष्ट्रीयीकरण करण्यात आले.

हे खाली नमूद केले आहेत:

1. आंध्र बँक
2. कॉर्पोरेशन बँक
3. न्यू बँक ऑफ इंडिया
4. ओरिएंटल बँक ऑफ कॉमर्स
5. पंजाब आणि सिंध बँक
6. विजया बँक

दरम्यान, नरसिंहम समितीच्या शिफारशीनुसार २ ऑक्टोबर १९७५ रोजी प्रादेशिक ग्रामीण बँकांची (आरआरबी) स्थापना करण्यात आली. आर.आर.बी.च्या निर्मितीमागील उद्दीष्ट म्हणजे ग्रामीण भागातील मोठ्या न सेवा देणाऱ्या लोकसंख्येची सेवा करणे आणि आर्थिक समावेशनास चालना देणे.

विविध क्षेत्रांतील (उदा. कृषी, गृहनिर्माण, परकीय व्यापार, उद्योग) विशिष्ट गरजा पूर्ण करण्याच्या दृष्टीने काही शिखर स्तरावरील बँकिंग संस्थाही स्थापन करण्यात आल्या जसे की:

- नाबार्ड (इ.स. १९८२)
- एक्झिम (इ.स. १९८२)
- एन.एच.बी. (इ.स. 1988)
- सिडबी (इ.स. १९९०)

राष्ट्रीयीकरणाचा परिणाम

- बँकिंग प्रणालीमध्ये कार्यक्षमता सुधारली - कारण लोकांचा आत्मविश्वास वाढला आहे.
- कृषी, लघु आणि मध्यम उद्योग या क्षेत्रांना निधी मिळू लागला ज्यामुळे आर्थिक विकास झाला.
- ग्रामीण भागात बँकेच्या शाखांमध्ये वाढ झाली आहे.

उदारीकरण कालावधी (1991-आतापर्यंत)

- या काळात आर्थिक धोरणांच्या उदारीकरणासह बँकांच्या विकासाच्या प्रक्रियेत लक्षणीय वाढ झाली.
- राष्ट्रीयीकरण आणि त्यानंतरच्या नियमांनंतरही जनतेचा एक मोठा भाग बँकिंग सेवेपासून अस्पर्श आहे.
- याचा विचार करून १९९१ मध्ये नरसिंहम समितीने आपली शिफारस दिली म्हणजे खासगी क्षेत्रातील खेळाडूंना बँकिंग व्यवस्थेत प्रवेश देण्याची परवानगी दिली.
- यानंतर, आरबीआयने 10 खासगी संस्थांना परवाना दिला, त्यापैकी काही कंपन्या बाजारातील मागणीपासून बचावल्या, ज्यापैकी आयसीआयसीआय, एचडीएफसी, अॅक्सिस बँक, इंडसइंड बँक, डीसीबी.
- १९९८ मध्ये नृसिंहम समितीने पुन्हा अधिक खासगी खेळाडूंना प्रवेश देण्याची शिफारस केली. परिणामी, आरबीआयने खालील नवीन लोकांना परवाना दिला:

(अ) कोटक महिंद्रा बँक (२००१)

(ब) येस बँक (2004)

- २०१३-१४ मध्ये बँक परवान्याची तिसरी फेरी झाली. आणि 2015 मध्ये आयडीएफसी बँक आणि बंधन बँक उदयाला आली.
- आर्थिक सर्वसमावेशकतेसाठी आरबीआयने 2 नवीन प्रकारच्या बँका म्हणजेच पेमेंट बँका आणि छोट्या बँका स्थापन करण्याचा प्रस्तावही ठेवला.

टीप

1. अलाहाबाद बँक, 1865 मध्ये स्थापन - अलाहाबाद बँक ही भारतातील सर्वात जुनी सार्वजनिक क्षेत्रातील बँक आहे जिच्या भारतभर शाखा आहेत आणि गेल्या 145 वर्षांपासून ग्राहकांना सेवा देत आहेत.
2. इंपीरियल बँक ऑफ इंडियाचे नंतर १९५५ मध्ये स्टेट बँक ऑफ इंडिया असे नामकरण करण्यात आले.
3. पंजाब नॅशनल बँक ही पूर्णपणे भारतीयांद्वारे व्यवस्थापित केलेली पहिली बँक आहे, जी 1895 मध्ये लाहोरमध्ये स्थापन केली गेली.
4. पहिली ख-या अर्थाने स्वदेशी बँक – सेंट्रल बँक ऑफ इंडियाला इंडियाज फर्स्ट ट्रुली स्वदेशी बँक (First Truly Swadeshi bank) म्हटले जाते, जी 1911 मध्ये स्थापन झाली होती आणि पूर्णपणे भारतीयांच्या मालकीची आणि व्यवस्थापित केली जाते.
५. युनियन बँक ऑफ इंडियाचे उद्घाटन महात्मा गांधी यांच्या हस्ते १९१९ मध्ये झाले.
६. ओस्बोर्न स्मिथ हे रिझर्व्ह बँकेचे पहिले गव्हर्नर होते.
७. सीडी देशमुख हे रिझर्व्ह बँकेचे गव्हर्नर झालेले पहिले भारतीय होते.
8. परदेशी शाखा उघडणारी पहिली भारतीय बँक, 'बँक ऑफ इंडिया' आहे. १९४६ साली लंडनमध्ये शाखा स्थापन केली.
9. स्टेट बँक ऑफ इंडियाच्या सर्वाधिक परदेशी शाखा आहेत.

byjusexamprep.com